

کارکردهای معنایی و دستوری حرف اضافه «از» در زبان فارسی

آزاده میرزائی^۱

دانشگاه علامه طباطبائی

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۶/۰۸

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۰۳/۲۰

چکیده

با آنکه حروف اضافه به طبقه بسته‌ای از واژه‌ها تعلق دارند، اما چندمعنا بودن آنها سبب می‌شود تا کارکردهای معنایی و دستوری آنها متنوع باشد. این پژوهش با رویکردی پیکره‌بنیاد به بررسی توصیفی کارکردهای دستوری و معنایی حرف اضافه «از» در زبان فارسی پرداخته‌است. برای این منظور، «پیکره گزاره‌های معنایی زبان فارسی» مورد استفاده قرار گرفته است. در این پیکره که حجمی بالغ بر سی هزار جمله دارد و روابط محمول-موضوع و افزوده‌های مختلف در آن مشخص شده است، حرف اضافه «از» حدود یازده‌هزار و سیصدبار بسامد وقوع دارد. بررسی‌های پیکره‌بنیاد این پژوهش نشان می‌دهد که گروه حرف اضافه‌ای «از»ی، در ساختمان درونی جملات زبان فارسی، به‌طور کلی هفت نقش دستوری متمایز دارد: ۱- سازه موضوع است؛ ۲- افزوده است؛ ۳- بخشی از ساختمان فعل است، ۴- وابسته هسته اسمی یا صفتی است، ۵- در ساخت مقایسه به‌کار می‌رود؛ ۶- در ساختمان جزئی‌نماها به‌کار می‌رود؛ ۷- نقش‌نمای گفتمانی است. با توجه به چندمعنا بودن حرف اضافه «از»، در هر یک از نقش‌های مورد اشاره (به‌خصوص در نقش موضوع و افزوده)، دسته‌بندی‌های معنایی متنوعی می‌توان در نظر گرفت. گروه حرف اضافه‌ای «از»ی، در جایگاه موضوع، می‌تواند «پذیرا»، «بهرور»، «محرک»، «تجربه‌گر»، «دربارگی»، «منشأ»، «مبدأ»، «مسیر» و «مقدار» باشد. در جایگاه افزوده، حرف اضافه «از»، می‌تواند مفهوم «زمان»، «ابزار»، «روش»، «علت» و «مکان» را منتقل کند.

کلیدواژه‌ها: گروه حرف اضافه‌ای، افزوده، سازه موضوع، نقش‌های معنایی، زبان فارسی.

۱- مقدمه

در زبان فارسی دربارهٔ سیر تحول حروف اضافه و کارکردهای درزمانی آنها، همچنین کارکردهای همزمانی و نقشهٔ معنایی هریک از آنها، مطالعات زیادی صورت گرفته است. دربارهٔ حرف اضافهٔ «از» که موضوع این پژوهش را به خود اختصاص می‌دهد، می‌توان به گلفام و همکاران (۱۳۸۸)، زاهدی و محمدی زیارتی (۱۳۹۰)، چنگیزی و عبدالکریمی (۱۳۹۶) و چنگیزی (۱۳۹۷)، اشاره کرد. گلفام و همکاران (۱۳۸۸) و زاهدی و محمدی زیارتی (۱۳۹۰) حرف اضافهٔ «از» را در چارچوب معنی‌شناسی شناختی بررسی کرده‌اند، چنگیزی و عبدالکریمی (۱۳۹۶) سیر تحول حرف اضافهٔ «از» را مورد توجه و بررسی قرار داده‌اند و چنگیزی (۱۳۹۷)، نقش‌های معنایی «از» را به‌لحاظ درزمانی مورد مطالعه قرار داده است. در میان دستوریان، خطیب‌رهبر (۱۳۶۷: ۷۵-۹۴) ۲۹ معنا برای حرف اضافهٔ «از» ذکر می‌کند و همایونفرخ (۱۳۶۴: ۷۰۲-۶۹۸) ۱۰ معنای متمایز را برای آن معرفی می‌کند.

هدف پژوهش حاضر بررسی توصیفی کارکردهای دستوری و معنایی حرف اضافهٔ «از» در زبان فارسی است. برای این منظور حرف اضافهٔ «از» در گام نخست، با توجه به روابط معنایی محمول-موضوع^۱ مورد بررسی قرار می‌گیرد. بر این اساس، گروه حرف اضافه‌ای «از»ی یا سازهٔ موضوع است یا سازهٔ غیرموضوع و افزوده^۲. اگر سازهٔ موضوع باشد، با توجه به تقسیم‌بندی‌های مربوط به نقش‌های معنایی^۳، می‌توان چندمعنایی آن را مورد بررسی قرار داد. همچنین گروه حرف اضافه‌ای «از»ی، اگر افزوده باشد، با توجه به آنکه چه نوع افزوده‌ای را بازنمایی می‌کند، می‌تواند تقسیم‌بندی معنایی دیگری را به‌دست دهد. به‌جز این موارد، گروه حرف اضافه‌ای «از»ی می‌تواند در ساختمان درونی گروه‌های دیگر نیز ایفای نقش کند که در ادامه بررسی می‌شوند. بدیهی است دستیابی به نقشهٔ معنایی و دستوری حروف اضافه از یک‌سو در آموزش زبان و از سوی دیگر، در پردازش زبان طبیعی بسیار سودمند خواهد بود.

---

1. predicate-argument

2. adjunct

3. thematic role

برای بررسی کارکردهای معنایی و دستوری حرف اضافه «از»، در این پژوهش از پیکره گزاره‌های معنایی زبان فارسی^۱ (میرزائی و مولودی، ۲۰۱۶) استفاده شده است. در این پیکره که حجمی در حدود سی هزار جمله دارد، ابتدا افعال جمله مشخص شده و سپس سازه‌های موضوع و غیرموضوع (افزوده) به صورت دستی برچسب‌گذاری شده‌اند. لازم به ذکر است که پیکره گزاره‌های معنایی زبان فارسی اطلاعات مربوط به روابط محمول-موضوع را بر روی پیکره وابستگی نحوی زبان فارسی (رسولی و همکاران، ۲۰۱۱) قرار داده است. داده زیرساختی پیکره‌های مورد اشاره که بصورت جمله به جمله و بر اساس جستجوی افعال جمع‌آوری و ذخیره شده‌اند، برگرفته از متون نوشتاری فارسی معاصر هستند و از متون خبری خبرگزاری مهر، برخی مجلات داستانی و هنری، آثار نویسندگانی چون صادق هدایت، جلال آل احمد، سیمین دانشور، محمود دولت‌آبادی، صمد بهرنگی و مانند آنها، متون برخی سخنرانی‌ها و تعدادی از کتاب‌های آموزش زبان فارسی به غیرفارسی‌زبانان گردآوری شده‌اند (رسولی و همکاران، ۱۳۹۳: ۲۷-۲۸).

۲- بحث و تحلیل

در دستور نقش و ارجاع، حروف اضافه در دو گروه حروف اضافه محمولی و حروف اضافه غیرمحمولی طبقه‌بندی می‌شوند (ون ویلین^۲، ۲۰۰۵: ۲۱). حروف اضافه محمولی دارای معنای محمولی هستند، در محتوای معنایی بند تأثیر دارند و به واسطه معنای محمولی که دارند موضوع اختیار می‌کنند؛ یعنی در این وضعیت متمم حرف اضافه، موضوع آن محسوب می‌شود. حرف اضافه محمولی معمولاً به‌عنوان سازه غیرموضوع و در نقش افزوده، ویژگی‌های زمان، مکان و مانند آن را نشان می‌دهد، مانند حرف اضافه «از» در جمله «علی از دیروز مشغول خواندن کتاب جدید شده است».

حروف اضافه غیرمحمولی، محتوای معنایی ندارند و به‌عنوان حالت‌نما ظاهر می‌شوند. در این حالت، متمم حرف اضافه به‌جای آنکه موضوع حرف اضافه باشد، به‌عنوان موضوع فعل در نظر گرفته می‌شود مانند «از» در جمله «علی از دوستش اشکالاتش را پرسید».

۱. قابل دسترس در peykaregan.ir

علاوه بر اینها، ون‌ویلین از گروه دیگری از حروف اضافه صحبت می‌کند که البته آنها را هم در طبقهٔ معمولی قرار می‌دهد. این گروه از حروف اضافه از یک‌سو در معنای جمله تأثیرگذار هستند و از سوی دیگر متمم آنها به‌عنوان موضوع فعل مطرح می‌شود و فراخوانی آن توسط فعل جمله صورت می‌گیرد، مانند «به» و «از» در ارتباط با فعل «خوردن». در جملات حاوی فعل «خوردن» با انتخاب هر کدام از این حروف اضافه، معنی فعل تغییر می‌کند و به این ترتیب می‌توان پذیرفت که این حروف اضافه در معنای جمله تأثیرگذارند. از سوی دیگر، گروه حرف اضافه‌ای «به‌ای» و «از» حاصل در جایگاه موضوع فعل قرار می‌گیرد و بنابراین رفتاری همانند حرف اضافه نامحمولی دارند.

سن دیزیه^۱ (۲۰۰۶) در بررسی ویژگی‌های نحوی حروف اضافه به نقش آنها در ساخت فعل‌های حرف اضافه‌ای از یک‌سو و ارتباط حروف اضافه با نقش‌های معنایی افعال از سوی دیگر می‌پردازد. او در بحث تغییر حروف اضافه و تأثیر آن در معنای افعال، به پژوهش‌های لوین^۲ (۱۹۹۳) اشاره می‌کند و بیان می‌دارد که دسته‌بندی لوین بر روی افعال زبان انگلیسی براساس رابطه معنای افعال و رفتار نحوی آن صورت گرفته است. سن دیزیه بر این اساس، به اهمیت حروف اضافه در صورت‌بندی جمله اشاره می‌کند و سپس به چندمعنایی حروف اضافه می‌پردازد.

این پژوهش با رویکردی پیکره‌بنیاد به بررسی توصیفی تنوعات معنایی و دستوری حرف اضافه «از» در زبان فارسی پرداخته است. بررسی داده‌ها در زبان فارسی نشان می‌دهد که گروه حرف اضافه‌ای «از»ی به‌طور کلی هفت نقش دستوری متمایز دارد. ۱- سازه موضوع است؛ ۲- افزوده است؛ ۳- بخشی از ساختمان فعل است، ۴- وابسته هسته اسمی یا صفتی است؛ ۵- در ساخت مقایسه به کار می‌رود؛ ۶- در ساختمان جزئی‌نماها به کار می‌رود؛ ۷- نقش‌نمای گفتمانی است. از آنجاکه حرف اضافه «از» به‌لحاظ معنایی، رفتارهای متنوعی دارد، می‌توان در هریک از نقش‌های دستوری مورد اشاره (به‌خصوص در نقش موضوع و افزوده)، دسته‌بندی‌هایی معنایی، ارائه کرد که در ادامه بررسی می‌شوند. لازم به توضیح است که اطلاق دسته‌بندی دستوری به سازه‌های موضوع و افزوده، با توجه به مفهوم نقش متممی و صفتی اسم‌هاست. و ناگفته

---

1. P. Saint-Dizier

2. B. Levin

پیداست که هریک از سازه‌های موضوع، به‌لحاظ نحوی، به‌شکلی متفاوت، علامت‌گذاری می‌شوند.

۲-۱- گروه حرف اضافه‌ای «از»ی در جایگاه موضوع

بررسی‌های پیکره‌بنیاد این پژوهش نشان می‌دهد که گروه حرف اضافه‌ای «از»ی، به‌لحاظ دستوری می‌تواند سازه‌ موضوع باشد و به‌لحاظ روابط معنایی میان محمول‌ها و موضوع‌ها، می‌تواند «کنش‌گر»^۱، «پذیرا»^۲، «بهره‌ور»^۳، «محرک»^۴، «تجربه‌گر»^۵، «دربارگی»^۶، «منشأ»^۷، «مبدأ»^۸، «مسیر»^۹ و «مقدار»^{۱۰} باشد. در این معنا گروه حرف اضافه‌ای «از»ی حالت‌نماست و براساس رویکرد ون‌ویلین، متمم حرف اضافه «از»، موضوع فعل است و به‌وسیله فعل فراخوانی می‌شود. طبیعی است که در این شرایط حذف گروه حرف اضافه‌ای «از»ی باعث نادستوری‌شدن جمله می‌شود.

در ادامه برای هریک از موضوع‌های معنایی که به آن اشاره شد، نمونه‌هایی از پیکره‌ گزاره‌های معنایی زبان فارسی «میرزائی و مولودی، ۲۰۱۶» ارائه می‌شود. در نمونه‌های مورد اشاره برای نمایش بهتر، گروه‌های حرف اضافه‌ای «از»ی با ترسیم خطی در زیر آنها مشخص می‌شوند.

(۱) نخستین فیلم سه‌بعدی زنده از ایستگاه بین‌المللی فضا به‌طور مستقیم پخش شد.

در جملات مجهول، کنشگر می‌تواند به‌صورت عبارت کنادی، ظاهر شود. در این شرایط، یکی از امکانات بازنمایی کنشگر، گروه حرف اضافه‌ای «از»ی است. مانند «از ایستگاه بین‌المللی فضا» که در مثال ۱، قابل مشاهده است. لازم به توضیح است که در مجهول بنیادی، عبارت کنادی، لزوماً از جمله حذف می‌شود و در مجهول غیربنیادی به‌لحاظ دستوری، افزوده در نظر گرفته می‌شود. در اینجا به‌دلیل نقش معنایی «از» که مفهوم کنشگری را القا می‌کند، این گروه

1. Agent
2. Theme
3. Beneficiary
4. Stimulus
5. experiencer

6. topic
7. source
8. initial location
9. trajectory
10. extent

معادل نقش‌های معنایی مورد اشاره به ترتیب از ابتدا در زیر ذکر شده‌اند. این معادل‌ها براساس شیوه‌نامهٔ برجسب‌گذاری وربنت (کپیر و همکاران، ۲۰۰۶) انتخاب شده‌اند و معادل‌های فارسی آن برگرفته از میرزائی و مولودی (۱۳۹۳) هستند.

در جایگاه موضوع ذکر شده است ولی مشخص است که به لحاظ نحوی، کارکرد افزوده‌ای دارد و می‌توان آن را از جمله حذف کرد.

گروه حرف اضافه‌ای «از»ی می‌تواند علاوه بر نقش کنشگری، در نقش پذیرا نیز ظاهر شود. در نمونه‌های الف و ب در مثال ۲، گروه حرف اضافه‌ای «از»ی به لحاظ معنایی پذیرا هستند. (۲) الف. از رفتن کودکان به مدرسه جلوگیری نکنید.

ب. با عمل خود از گفتارتان پشتیبانی کنید!

بهره‌ور، شرکت‌کننده‌ای است که تحت تأثیر کنش یا وضعیت فعل، به او سود یا ضرری می‌رسد. بهره‌ور می‌تواند در بازنمایی نحوی‌اش به صورت گروه حرف اضافه‌ای «از»ی ظاهر شود. در مثال ۳- الف «آنها» متمم است و به لحاظ معنایی بهره‌ور. در بخش ب همین مثال «او» هم متمم است و به دلیل برخورداری از حمایت فاعل بهره‌ور محسوب می‌شود.

(۳) الف- مدیرعامل سابق بنیاد سینمایی فارابی به جمع خبرنگاران آمدند تا از آنها دلجویی کنند.

ب- من تنها کسی بودم که از او حمایت کردم.

محرک به عنوان موضوعی که سبب می‌شود، پاسخی احساسی یا ادراکی در یک تجربه‌گر پدیدار شود، بیشتر به صورت گروه حرف اضافه‌ای «از»ی ظاهر می‌شود، مانند مثال ۴. در بخش الف، «حرف‌های روباه»، محرک خوشحالی کلاغ است و در بخش ب، «درخشش کرم شب‌تاب» در قالب گروه حرف اضافه‌ای، محرک «احساس ترس حشرات»، است.

(۴) الف. کلاغ از حرف‌های روباه بسیار خوشحال شد و دهانش را باز کرد تا غارگار کند.

ب. حشرات از درخشش کرم شب‌تاب می‌ترسند.

در نقطه مقابل محرک، تجربه‌گر قرار دارد؛ یعنی «تجربه‌گر»، شرکت‌کننده‌ای است که احساسی را تجربه می‌کند یا به ادراکی می‌رسد. این نقش معنایی هم در برخی موارد می‌تواند به صورت گروه حرف اضافه‌ای «از»ی ظاهر شود، همانند «صاحب‌دلان» در مثال ۵.

(۵) فرش کاشان هنوز هم از صاحب‌دلان دل می‌برد.

در مثال ۵ «فرش کاشان» محرک است و «صاحب‌دلان» تجربه‌گر. به‌لحاظ دستوری، «صاحب‌دلان» متمم فعلی است و سازه اجباری جمله که در قالب گروه حرف اضافه‌ای «از» ظاهر شده است.

دربارگی^۱ که «موضوع بحث» است و بیشتر در فعل‌های روش گفتن (ارتشیک‌شیر، ۲۰۰۷: ۱۹۷) و افعال مربوط به تعامل دیده می‌شود، اغلب به‌صورت گروه حرف اضافه‌ای «از» ظاهر می‌شود. «از دیگران» در مثال ۶، شاهدهی بر این مدعا است. در این نمونه «دیگران» موضوع بحث بدگویی هستند و به‌لحاظ دستوری، در قالب گروه حرف اضافه‌ای و در جایگاه متمم فعل ظاهر شده‌اند.

۶) او همیشه از دیگران بدگویی می‌کند.

منشأ به‌عنوان نقطه شروع رویداد فعلی، در غالب موارد به‌صورت گروه حرف اضافه‌ای «از» ظاهر می‌شود. تمامی نمونه‌های ذکرشده در مثال ۷، گروه حرف اضافه‌ای «از» را در جایگاه منشأ نشان می‌دهند.

۷) الف. مادرم سطل شیر را که از گاومان دوشیده بود، گذاشت لب حوض آب.

ب. پس شما هم باید از او درس بگیرید.

پ. در آن امور از نمایندگان محترم ملت استمداد می‌کند.

ت. پیگیری ۵ بازیکن از تیم دوم رئال مادرید قرض گرفت.

در کنار نقش معنایی «منشأ»، نقش معنایی دیگری وجود دارد که از برخی جهات شبیه به منشأ است. این نقش معنایی که به آن «مبدأ» گفته می‌شود، همانند منشأ، نقطه شروع فعل است، با این تفاوت که مبدأ از جنس مکان فیزیکی و عینی است (کیپر و همکاران، ۲۰۰۶). درواقع، اگر نقش معنایی مکان را به سه بخش شامل الف) مکان آغازین؛ ب) مسیر و پ) مکان پایانی تقسیم کنیم، مکان آغازین را می‌توان با عنوان مبدأ معرفی کرد. بررسی داده‌ها نشان می‌دهد که گروه حرف اضافه‌ای «از»ی، وقتی در جایگاه موضوع قرار می‌گیرد، در بسیاری از موارد مبدأ است. مثال ۸، دو نمونه از رخدادهای مبدأ را نشان می‌دهد.

۸) الف. ماژیک از توی مشتم ول شد ته جیبم.

۱. دربارگی به‌عنوان معادلی برای topic در نظر گرفته شده است. در اینجا از انتخاب معادل «موضوع» برای topic به این جهت خودداری شده است که با معادل انتخابی برای argument هم‌پوشی دارد.

ب. اما همین که دهانش را باز کرد، تکه پنیر از دهان او به زیر درخت افتاد. نقش معنایی «مسیر» هم همانند مبدأ، می‌تواند به صورت گروه حرف اضافه‌ای «از»ی ظاهر شود. تفاوت «مسیر» و «مبدأ» در این است که مبدأ، در مقابل یک نقطه پایانی یا مقصد، مطرح می‌شود اما در مسیر، خود مکان یا مسیر مهم است و نقطه آغاز و پایانی وجود ندارد. در مثال ۹، تمام گروه‌های حرف اضافه‌ای زیرخطدار، مسیر هستند.

۹) الف. از روی جوی‌ها می‌پرید.

ب. هر کدام از مسافرین بارها از این راه رفته‌اند.

پ. او گفت: ساعتی قبل اطراف میدان بهارستان از عرض خیابان عبور می‌کردم

که ...

«مقدار» نقش معنایی دیگری است که می‌تواند به صورت گروه حرف اضافه‌ای «از»ی ظاهر شود. در مثال ۱۰، «۱۰۰۰ تن» مقدار فعل را نشان می‌دهد.

۱۰) آمار قربانیان خشونت‌ها در لیبی از مرز ۱۰۰ تن فرا رفت.

با توجه به نمونه‌هایی که در این بخش بررسی شدند، می‌توان گفت که یکی از کارکردهای گروه حرف اضافه‌ای «از»ی، حالت‌نمایی است. در این وضعیت متمم حرف اضافه، سازه موضوع است و فراخوانی‌اش توسط فعل انجام می‌شود. از آنجاکه سازه‌های موضوع به لحاظ معنایی متنوع هستند، گروه حرف اضافه‌ای «از»ی هم در جایگاه موضوع تنوع دارد و همان‌طور که در این بخش مطرح شد، می‌تواند نقش‌های معنایی مختلف را بازنمایی کند.

۲-۲- گروه حرف اضافه‌ای «از»ی در جایگاه افزوده

پیشتر گفته شد و نوبلین حروف اضافه را در جایگاه افزوده، از نوع معمولی می‌داند و بیان می‌دارد که در این وضعیت، حروف اضافه دارای محتوای معنایی هستند و تغییر آنها به تغییر محتوای معنایی جمله می‌انجامد. بدیهی است که هریک از حروف اضافه می‌توانند چندمعنا باشند و بر همین اساس، در بازنمایی انواع افزوده ایفای نقش کنند. لازم به ذکر است که متمم حروف اضافه معمولی توسط حرف اضافه فراخوانی می‌شود و از همین رو، به عنوان موضوع حرف اضافه در نظر گرفته می‌شود. این وضعیت را می‌توان با گروه‌های حرف اضافه‌ای در جایگاه

موضوع مقایسه کرد. در حالت دوم، متمم حرف اضافه سازه موضوع برای فعل است و حرف اضافه نقش حالت‌نمایی دارد. در ادامه، وضعیت حرف اضافه «از» در جایگاه افزوده (و به بیان وین‌ویلین در موقعیتی که حرف اضافه محمولی در نظر گرفته می‌شود) بررسی خواهد شد.

بررسی پیکره‌بنیاد این پژوهش نشان می‌دهد که تنوع معنایی حرف اضافه «از» در جایگاه افزوده متعدد است و شامل افزوده‌های مختلفی چون «زمان»، «آغاز»، «ابزار»، «روش»، «علت»، «مکان» و «جهت» می‌شود. در ادامه برای بررسی چندمعنایی حرف اضافه «از» در جایگاه افزوده براساس داده‌های مورد بررسی این پژوهش، نمونه‌هایی ذکر می‌شود.

افزوده زمان را می‌توان در دو بخش مورد بررسی قرار داد. در حالت اول طول زمان، مورد توجه است و به همین دلیل، دو زمان «آغاز» و «انجام»، در مقابل هم قرار می‌گیرند. «آغاز» معمولاً به صورت گروه حرف اضافه‌ای «از»ی در جمله مطرح می‌شود. در مثال ۱۱، گروه حرف اضافه‌ای «از»ی به آغاز رویداد فعلی اشاره می‌کند و در مقابل آن نقطه پایانی هم قابل تصور است که در جمله ذکر شده است.

(۱۱) حکومت بنی‌اردلان از قرن هفتم تا اواخر قرن سیزدهم دوام کرده است.

در حالت دوم، زمان وقوع فعل، مورد نظر است و این موضوع که فعل تا چه زمانی ادامه پیدا می‌کند، اهمیتی ندارد. از همین رو، می‌توان آن را با عنوان کلی «زمان» معرفی کرد. در مثال ۱۲، «شب گذشته» به عنوان زمان انجام «برف‌روبی» معرفی شده است. اینکه این کار هنوز ادامه دارد یا تا نیمه‌های شب ادامه داشته است، اهمیتی ندارد و اساساً لازم نیست نقطه پایانی برای آن در نظر گرفت.

(۱۲) از شب گذشته سطح خیابان‌های اصلی را برف‌روبی کرده‌اند.

دو افزوده «ابزار» و «روش» هم به صورت گروه حرف اضافه‌ای «از»ی می‌توانند بازنمایی شوند. این دو افزوده شباهت زیادی به هم دارند. اما با کمی دقت می‌توان میان آنها تمایزهایی قائل شد. افزوده ابزار، لزوماً «وسیله» یا «ابزار»ی است که به کمک آن کنش فعل روی می‌دهد؛ مانند مثال ۱۳ که در آن «اینترنت» ابزاری برای «فکس‌زدن» و «دوربین» ابزاری برای «ثبت کردن» است.

(۱۳) الف. چگونه می‌شود از طریق اینترنت فکس زد؟

ب. تمام لحظات را از دریچه دوربین گروه ثبت می‌کردیم.

«روش»، به چگونگی انجام کار اشاره می‌کند و ابزار یا وسیله خاصی مطرح نمی‌شود؛ برای مثال در جمله ۱۴- الف و ب، «آژانس» یا «صرافی‌ها» ابزار و وسیله نیستند بلکه روش انجام کنش‌ها هستند که در جمله‌های مربوطه مطرح شده‌اند. همچنین در ۱۴- پ، «از کجا»، در مورد چگونگی انجام کار سؤال می‌کند و نه درباره ابزار انجام کار. برای ایجاد تمایز بهتر میان افزوده‌های «بزار» و «روش» می‌توان از آزمون پرسشی‌سازی استفاده کرد. در اینجا اگر روش انجام کار بخواهد مورد پرسش واقع شود استفاده از «چه ابزاری» یا «چه وسیله‌ای» که وسیله انجام کار را مورد پرسش قرار می‌دهد درست نیست و بجای آن باید از عباراتی چون «چطور»، «به چه شکلی» و مانند آن استفاده کرد.

۱۴) الف. بلیطها را از طریق آژانس رزرو کن!

ب. از طریق صرافی‌های مجاز پول خود را حواله کنید.

پ. از کجا بفهمیم که گوشی فلش شده یا نه؟

افزوده «علت»، کارکرد دیگری است که برای گروه حرف اضافه‌ای «از» می‌توان در نظر گرفت. در مثال ۱۵، «خشم»، دلیلی برای وقوع رویداد جمله است. در اینجا «خشم» به‌عنوان افزوده علت، به‌صورت گروه حرف اضافه‌ای «از» ظاهر شده است.

۱۵) ماژیک را از خشم توی جیبم فشردم.

دو افزوده مکان و جهت که در واقع از یک جنس هستند، کارکردهای دیگری از گروه حرف اضافه‌ای «از» به‌شمار می‌روند. افزوده مکان، در مورد مکان انجام فعل، اطلاعاتی به‌دست می‌دهد؛ مانند «پنجره» در مثال ۱۶- الف که به مکانی اشاره می‌کند که عمل «نگاه کردن» در آنجا اتفاق افتاده است.

۱۶) الف. از پنجره او را نگاه می‌کردم.

ب. با دو چرخه صورتی‌رنگ با دوستانش از آن سراشیبی مسابقه خواهند گذاشت.

افزوده جهت، درباره جهت رویداد فعلی، اطلاعات می‌دهد. در مثال ۱۷، جهت وزیدن باد از سمت «شرق» است که به‌صورت گروه حرف اضافه‌ای «از» می‌شناسانده شده است.

۱۷) باد سردی از شرق می‌پیچد توی حیاط و من از سرما یقه پالتویم را دور گردنم بالا می‌کشم.

به این ترتیب، می‌توان گفت حرف اضافه «از» در جایگاه افزوده می‌تواند معنای مختلف «زمان»، «آغاز»، «ابزار»، «روش»، «علت»، «مکان» و «جهت» را بازنمایی کند.

۲-۳- گروه حرف اضافه‌ای «از»ی، به‌عنوان بخشی از ساختمان فعل

در فرهنگ ظرفیت نحوی افعال زبان فارسی (رسولی و همکاران، ۲۰۱۱)، فعل‌هایی معرفی شده‌اند که در ساختمان خود، گروه حرف اضافه‌ی «از»ی دارند. فهرست این افعال در جدول زیر قابل مشاهده است. در عمده این افعال، جزء فعلی فعل، در معنای اصلی و غیراستعاری خود، گروه حرف اضافه‌ی «از»ی دارد. برای مثال، فعل «افتادن» در معنای اصلی خود، جایگاهی را نشان می‌دهد و در ظرفیت نحوی آن، علاوه بر فاعل به‌عنوان موضوع بیرونی، مبدأ و مقصد هم وجود دارد. مبدأ به‌صورت گروه حرف اضافه‌ی «از»ی ظاهر می‌شود، اما مقصد می‌تواند به‌صورت گروه حرف اضافه‌ی «به»، «بر»، «در»، «بین» و مانند آن ظاهر شود. در معنای استعاری، گروه حرف اضافه‌ی «از»ی می‌تواند به‌عنوان جزء غیرفعلی برخی از فعل‌های حرف اضافه‌ی «از»ی باشد مانند «ازچشم‌افتادن»، «ازقلم‌افتادن»، «ازکارافتادن» و مانند آن.

با تأکید بر این که حرف اضافه «از» در این کاربرد بخشی از ساختمان فعل است و با فعل در رابطه نحوی نیست، می‌توان با اغماض دربارهٔ محمولی یا غیرمحمولی بودن «از» صحبت کرد. حرف اضافه «از» به‌دلیل اینکه در معنای غیراستعاری جزء ظرفیت‌های فعلی است می‌تواند غیرمحمولی در نظر گرفته شود و ازسوی دیگر، به‌دلیل معناداربودن حروف اضافه می‌تواند محمولی فرض شود. به‌بیان دیگر، در برخی از این افعال حرف اضافه «از» می‌تواند با یک حرف اضافهٔ دیگر جابجا شود. در این صورت، به‌دلیل تأثیر معنایی حرف اضافه برای معنای کلی فعل، فعل حاصل دچار تغییر معنایی می‌شود. برای مثال، دو فعل «ازکارافتادن» و «به‌کارافتادن» در حرف اضافه «از» و «به» با هم تفاوت دارند و همین تفاوت سبب شده است تا دو فعل متفاوت شکل بگیرد.

گروه حرف اضافه‌ای «از»ی در جایگاه جزء غیرفعلی فعل مرکب

حرف اضافه	فعلیار	پیشوند	جزء فعلی	ظرفیت نحوی فعل
از	پا	-	افتاد	<فا>
از	چشم	-	افتاد	<فا، مفن [را-]>
از	قلم	-	افتاد	<فا>
از	کار	-	افتاد	<فا>
از	کار	-	انداخت	<فا، مف [را+/-]>
از	پا	در	انداخت	<فا، مف [را+/-]>
از	آب	در	آمد	<فا، مق [حالت]>
از	پا	در	آمد	<فا>
از	پا	در	آورد	<فا، مف [را+/-]>
از	بین	-	برد	<فا، مف [را+/-]>
از	پیش	-	برد	<فا، مف [را+/-]>
از	میان	-	برد	<فا، مف [را+/-]>
از	هم	-	پاشید	<فا، (مف) [را+/-]>
از	دست	-	داد	<فا، مف [را+/-]>
از	کف	-	داد	<فا، مف [را+/-]>
از	بین	-	رفت	<فا>
از	پیش	-	رفت	<فا>
از	دست	-	رفت	<فا>
از	کف	-	رفت	<فا>
از	میان	-	رفت	<فا>
از	بر	-	کرد	<فا، مف [را+/-]>
از	سر	-	گرفت	<فا، مف [را+/-]>
از	پا	-	نشست	<فا>

۲-۴- گروه حرف اضافه‌ای «از»ی، به‌عنوان وابسته اسم و صفت

گروه حرف اضافه‌ای «از» می‌تواند وابسته متممی یا صفتی اسم‌ها یا صفت‌های دیگر باشد. در نمونه‌هایی مانند «استفاده از»، «حمایت از»، «پیروی از»، «ترکیبی از»، «چشم‌پوشی از»، حرف اضافه «از» به‌عنوان حرف اضافه اسم و وابسته متممی آن ظاهر شده است. در نمونه‌هایی مانند «همه انصار از مرد و زن» و «مردم این منطقه از جمله زنان و کودکان»، گروه حرف اضافه‌ای «از»ی، وابسته افزوده‌ای اسم است.

همچنین در ترکیباتی مانند «پر از»، «دور از»، «خوشحال از»، «پشیمان از»، حرف اضافه «از» به‌عنوان حرف اضافه صفت و وابسته متممی آن است و در عبارتی مانند «خوب از نظر بچه‌های کم‌سن‌وسال» گروه حرف اضافه‌ای «از»ی، وابسته افزوده‌ای صفت است. لازم به توضیح است که عبارت «خوب از نظر بچه‌های کم‌سن‌وسال»، در شکل فعلی، نشان‌دار به‌نظر می‌رسد اما این عبارت در هنگام حضور در جمله دستخوش تغییر در ترتیب واژه‌ها می‌شود و در این حالت، بی‌نشان و خوش‌ساخت است (مانند مثال ۱۸).

۱۸) فیلم‌های کارتنی این مجموعه از نظر بچه‌های کم‌سن‌وسال خوب است.

در این میان، دو وابسته اسمی و صفتی بسیار پرکاربرد وجود دارد؛ یکی «از» در ساخت مقایسه که در آنجا «از» وابسته صفت تفضیلی است و «از» در ساختمان جزئی‌نماها که در آنها «از» وابسته اسم است. از آنجاکه این نمونه‌ها در پیکره بسیار پرشمار هستند، و کارکرد ویژه‌ای را از خود نشان می‌دهند، در ادامه، در دو بخش جدا معرفی می‌شوند.

۲-۵- گروه حرف اضافه‌ای «از»ی در ساخت مقایسه‌ای

یکی از کارکردهای اصلی گروه حرف اضافه‌ای «از»ی، در ساخت مقایسه است، به‌نحوی که در پیکره مورد بررسی این پژوهش، «از» در این جایگاه، بیش از ۵۵۰ بار بسامد وقوع دارد. در این حالت، گروه حرف اضافه‌ای «از»ی به‌عنوان وابسته صفت تفضیلی رفتار می‌کند.

۱۹) یک پژوهش جدید در انگلیس نشان می‌دهد که زنان بیشتر از مردان از مشکل

بی‌خوابی رنج می‌برند.

در مثال بالا «مردان» و «زنان»، در موضوع «بی‌خوابی»، با هم مقایسه می‌شوند. عناصر تشکیل‌دهنده ساخت مقایسه، شامل (اسم اول + صفت + تر + از + اسم دوم) است و متمم «از»، یعنی اسم دوم نسبت به اسم اول، صفت مورد نظر را کمتر دارد.

۲-۶- جزئی‌نما

یکی از کارکردهای پرکاربرد «از» حضور در ساختمان جزئی‌نماها است. منظور از جزئی‌نما، عباراتی چون «یکی از»، «بخشی از»، «برخی از»، «بعضی از»، «گروهی از»، «تعدادی از»، «عده‌ای از»، «بسیاری از»، «شماری از»، «مقداری از»، «کمی از»، «یک‌سری از»، «پاره‌ای از»، «جمعی از»، «قسمتی از»، و مانند آن است که سبب می‌شوند مقدار و تعداد متمم اسمی بعد از حرف اضافه «از»، از کلیت بیفتد و با توجه به هسته اسمی پیش از «از»، مقدار یا تعدادش، اندازه‌ای مبهم داشته باشد (البته به جز «یکی از» که اندازه آن مشخص است و یک مورد از یک کلیت را مدنظر دارد). برای مثال، عبارتی مانند «بعضی از ویتامین‌ها»، در جمله زیر نشان می‌دهد که نه همه ویتامین‌ها بلکه بخشی از آنها، واکنش‌های شیمیایی بدن را تسریع می‌کنند. (۲۰) بعضی از ویتامین‌ها واکنش‌های شیمیایی بدن را تسریع می‌کنند.

۲-۷- گروه حرف اضافه‌ای «از»ی، به‌عنوان پیوندهای گفتمانی

گروه‌های حرف اضافه‌ای «از»ی مانند «از طرف دیگر»، «از سوی دیگر»، «از این رو»، «از این جهت» و مانند آن کارکردگفتمانی دارند و سبب می‌شوند تا ضمن برقراری پیوند میان دو بند، رابطه منطقی میان آنها برقرار شود. برای مثال رابطه میان دو بند پس و پیش «از این رو» از نوع علت است (مثال ۲۱-ت).

(۲۱) الف. ... از طرف دیگر داش آکل را همه اهل شیراز دوست داشتند.

ب. ... از سوی دیگر، خانواده ایرانی در این زمینه مدیون عوامل دیگری چون پیشرفت

اقتصادی و پیشرفت معنوی است که از اواخر قرن پنجم تحقق پذیرفته بود.

پ. شاهرزاده از او خوشش نمی‌آمد از این رو جادوگری را استخدام کرد و از او

خواست تا مرد جوان را طلسم بکند.

۳- نتیجه‌گیری

در پژوهش حاضر، حضور حرف اضافه «از» در ساختمان درونی جملات فارسی مورد بررسی قرار گرفت. بررسی‌های پیکره‌بنیاد این پژوهش نشان می‌دهند که گروه حرف اضافه‌ای «از»ی در ۷ حالت دستوری جدا، می‌تواند در جمله ظاهر شود. هر یک از این حالت‌ها، به‌لحاظ نوعی، دارای زیربخش‌های معنایی متفاوتی هستند. در حالت اول، گروه حرف اضافه‌ای «از»ی، در نقش موضوع فعل ظاهر می‌شود و به‌لحاظ معنایی می‌تواند «کنش‌گر»، «پذیرا»، «بهره‌ور»، «محرک»، «تجربه‌گر»، «دربارگی»، «منشأ»، «مبدأ»، «مسیر» و «مقدار» باشد. در حالت دوم، گروه حرف اضافه‌ای «از»ی، افزوده است و به‌لحاظ نوع یکی از افزوده‌های «زمان»، «آغاز»، «ابزار»، «روش»، «علت»، «مکان» و «جهت» را بازنمایی می‌کند. در حالت سوم، گروه حرف اضافه‌ای «از»ی، به‌عنوان جزء غیرفعلی فعل مرکب عمل می‌کند. در حالت چهارم، گروه حرف اضافه‌ای «از»ی، می‌تواند وابسته متممی یا صفتی اسم‌ها یا صفت‌های دیگر باشد. در حالت‌های پنجم و ششم، گروه حرف اضافه‌ای «از»ی، همانند حالت چهارم، وابسته اسم و صفت است. این موارد به‌دلیل بسامد بالا و کارکرد ویژه‌ای که دارند، در بخشی جدا معرفی شده‌اند. حالت پنجم، گروه حرف اضافه‌ای «از»ی، را در ساخت مقایسه نشان می‌دهد که به‌عنوان یک کارکرد دستوری مشخص در زبان فارسی مورد استفاده کاربران زبان است. در حالت پنجم، «از» در عبارات کلیشه‌شده جزئی‌نمای ایفای نقش می‌کند که هر یک به‌لحاظ مقداری، می‌توانند از هم متفاوت شوند و به این ترتیب، در درون خود دسته‌بندی معنایی داشته باشند. آخرین حالت مربوط به کارکرد گفتمانی گروه حرف اضافه‌ای «از»ی می‌شود. در این حالت، گروه حرف اضافه‌ای «از»ی، در نقش پیونده گفتمانی میان دو بند رابطه برقرار می‌کند و در عین حال به‌لحاظ معنایی، روابط منطقی میان بندها را مشخص می‌کند.

دستیابی به نقشه معنایی و دستوری حرف اضافه «از» می‌تواند در آموزش زبان، پردازش زبان طبیعی و یا فعالیت‌های مرتبط با آن چون ترجمه ماشینی و مانند آن سودمند باشد. بر همین اساس بررسی حروف اضافه دیگری به‌جز «از» و تعیین نقشه معنایی و دستوری آنها در زبان فارسی می‌تواند موضوع پژوهش‌های آتی باشد.

منابع

چنگیزی، احسان (۱۳۹۷). «نقش‌های معنایی حرف اضافه «از» در زبان فارسی». *مطالعات ایرانی*. ش ۳۳، ۷۵-۹۵.

چنگیزی، احسان و سپیده عبدالکریمی (۱۳۹۶). «روند دستوری‌شدگی حرف اضافه «از» در زبان فارسی». *پژوهش‌های زبانی*. س ۸، ش ۲، ۲۱-۳۸.

خطیب رهبر، خلیل (۱۳۶۷). *دستور زبان فارسی: کتاب حروف اضافه و ربط*. تهران: سعدی. رسولی، محمدصادق، منوچهر کوهستانی، امیرسعید مولودی (۱۳۹۳). *پیکره نحوی زبان فارسی: پژوهشی بر اساس دستور وابستگی*. تهران: دبیرخانه شورای عالی اطلاع‌رسانی.

زاهدی، کیوان و عاطفه محمدی زیارتی (۱۳۹۰). «شبکه معنایی حرف اضافه فارسی «از» در چارچوب معنی‌شناسی شناختی». *تازه‌های علوم شناختی*. ش ۴۹، ۶۷-۸۰.

گلفام، ارسلان، مصطفی عاصی، فردوس آقاگل‌زاده و فاطمه یوسفی‌راد (۱۳۸۸). «بررسی حرف اضافه (از) در چارچوب معناشناسی شناختی و مقایسه آن با رویکرد سنتی». *زبان و زبان‌شناسی*. س ۵، ش ۱۰، ۶۹-۸۰.

میرزائی، آزاده و امیرسعید مولودی (۱۳۹۳). «نخستین پیکره نقش‌های معنایی زبان فارسی». *علم زبان*. س ۲، ش ۳، ۲۹-۴۸.

همایونفرخ، عبدالرحیم (۱۳۶۴). *دستور جامع زبان فارسی*. تهران: انتشارات علمی.

Erteschik-Shir, N. (2007). *Information structure: The syntax-discourse interface* (Vol. 3). Oxford University Press.

Kipper K. et al. (2006). "Extending VerbNet with Novel Verb Classes". *Fifth International Conference on Language Resources and Evaluation*. Genoa, Italy.

Kipper, K., T. D. Hoa, & M. Palmer (2000). "Class-Based Construction of a Verb Lexicon". *AAAI/IAAI*, 691-69

Levin, B. (1993). *Verb Semantic Classes: a Preliminary Investigation*. Chicago University Press.

Mirzaei, A. & A. Moloodi (2016). "Persian proposition Bank". *Proceedings of the 10th International Language Resources and Evaluation*. Portorož (Slovenia), 3828-3835.

- Rasooli, M. S., et al. (2011). "A Syntactic Valency Lexicon for Persian Verbs: The First Steps towards Persian Dependency Treebank". *5th Language & Technology Conference (LTC): Human Language Technologies as a Challenge for Computer Science and Linguistics*. Poznań, Poland, 227–231.
- Rasooli, M. S., et al. (2013). Development of a Persian Syntactic Dependency Treebank. In *The 2013 Conference of the North American Chapter of the Association for Computational Linguistics: Human Language Technologies (NAACL HLT), Atlanta, USA*.
- Saint-Dizier, P. (2006). "Introduction to the syntax and semantics of prepositions". In P. Saint-Dizier (ed.), *Syntax and semantics of prepositions*. Dordrecht: Springer, 1-25.
- Van Valin, R. D., Jr. (2005). *Exploring the Syntax–Semantics Interface*. Cambridge University Press.